

ตำนานอุรังคธาตุกับเครือข่าย
ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ
และสังคมของผู้คนใน
อนุภูมิภาคุ่มน้ำโขง

● ดร.สพสันต์ เพชรคำ

ตำนานอุรังคธาตุกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และสังคมของผู้คนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

The Myth of Urangadhatu and the Socio-Economic Interrelated Network of the People in the Greater Mekong Sub-region

ดร.สพสันต์ เพชรคำ¹

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตั้งแต่สมัยรัฐโบราณ โดยใช้ตำนานอุรังคธาตุ (Urangadhatu) เป็นเอกสารสำคัญในการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างรัฐโบราณต่างๆ ในลุ่มน้ำโขงที่ปรากฏในตำนาน เช่น เมืองศรีโคตรบูร เมืองหนองหานหลวง (สกลนคร) เมืองหนองหานน้อย (อุดรธานี) เมืองจุฬี (เมืองเว้) เมืองอินทปัฐ (กัมพูชา) และเมืองหนองคันแทเสื่อน้ำ (เวียงจันทน์) เป็นต้น ผลการศึกษาพบว่า หากเปรียบเทียบตำแหน่งที่ตั้งทางกายภาพของรัฐโบราณตามตำนานอุรังคธาตุกับขอบเขตของชาติในปัจจุบันแล้วเห็นว่า ตำแหน่งของรัฐโบราณเหล่านั้นมีอาณาบริเวณครอบคลุมหลายประเทศอันได้แก่ ประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม และราชอาณาจักรกัมพูชา โดยตำนานแสดงถึงความสัมพันธ์ของรัฐต่างๆ ดังกล่าวถูกเชื่อมโยงกับประเด็นทางเศรษฐกิจและสังคมผ่านความเชื่อทางศาสนาและการจัดการทรัพยากร รวมทั้งเส้นทางการค้าต่างๆ ทั้งทางบกและทางน้ำในลุ่มแม่น้ำโขง ดังนั้นการทำความเข้าใจกับตำนานอุรังคธาตุจึงทำให้เห็นการสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม (Socio-Economic Space) ที่มีร่วมกันของประเทศต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำโขงที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน ซึ่งเป็นพื้นฐานอันดีในการพัฒนาความสัมพันธ์และความร่วมมือบนเส้นทางระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก (East-west Economics Corridor) ในปัจจุบันต่อไป

คำสำคัญ : อุรังคธาตุ, ตำนาน, พื้นที่ทางสังคม, ลุ่มน้ำโขง

¹ อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

Abstract

This article aims to present the social-economic interrelated network of people who resided in the Greater Mekong Sub-region in ancient kingdom. The Myth of Urangadhatu is the crucial document mainly used in this study to analyze the interrelation of ancient states in Mekong Subregion. The names of the ancient states appeared in the Urangadhatu myth are Srikotaboon, Nong Harn Luang (Sakon Nakhon), Nong Harn Noi (Udonthanee), Julanee (Hue), Inthapat (Cambodia), and Nong Kun Tae Sue Nam (Vientian). The study of geographical location of these ancient states covered many nations today, i.e., Thailand, Lao People's Democratic Republic, the Socialist Republic of Vietnam and the Kingdom of Cambodia. The Myth of Urangadhatu reflects the interrelation among these ancient states through social-economic relation, religious belief, resource management and trading routes by land and by the Mekong River; it also illustrates the socio-economic space shared by these states. The Myth of Urangadhatu is, thus, one of major historical evidences for the long period of development in this subregion. With this knowledge, it could help strengthen interrelation and cooperation among the nations in the road network of the East-West Economic Corridor today and in the future.

บทนำ

แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำนานาชาติสำคัญที่ไหลผ่านหลายประเทศในภูมิภาคอุษาคเนย์ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำโขงตอนล่าง (Lower Mekong River) เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคม เห็นได้จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีภาษา วัฒนธรรม ศาสนา และความเชื่อแตกต่างปะปนกัน เช่น ชาวจามอาศัยอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเวียดนาม ชาวเขมรอยู่ในกัมพูชา ภาคใต้ของลาวและตามเขตชายแดนทางทิศใต้ของภาคอีสานในประเทศไทย ชาวเวียตนามในประเทศเวียดนาม ส่วนชาวไทยและลาวอาศัยอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในภาคพื้นทวีปอุษาคเนย์ (ปราณี วงษ์เทศ, 2543 : 284-303) กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ต่างตั้งถิ่นฐานอยู่พื้นที่ที่แตกต่างกันตามลักษณะภูมิทัศน์ (Landscape) นับตั้งแต่บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำและพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตรอยต่อของเวียดนามและกัมพูชา พื้นที่ชุ่มน้ำของกลุ่มน้ำสงครามในบริเวณอีสานตอนบนของไทย ตลอดจนบริเวณภูเขาและหุบเขาทางตอนเหนือและตอนใต้ของประเทศลาว ความแตกต่างดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญให้ผู้คนเหล่านั้นเกิดการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมจนเกิดระบบ “นิเวศวัฒนธรรม” (Cultural Ecology) โดยเฉพาะการทำนาข้าวด้วยการอาศัยน้ำท่วมพื้นที่นา เป็นวิธีที่ช่วยให้ถิ่นนี้มีธัญพืชอุดมและเป็นอาหารหลักของประชากรที่สามารถขยายตัวและตั้งถิ่นฐานได้อย่างถาวรสามารถจัดระเบียบเกิดพัฒนาการเป็นบ้านเมืองที่มั่นคงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงเป็น “พื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม” ของผู้คนแถบนี้ที่สามารถมีชีวิตอยู่ได้เนื่องจากแม่น้ำโขง

พัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนในกลุ่มแม่น้ำโขงนี้นับได้ว่ามีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เห็นได้จากร่องรอยและหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่มีมากมาย ทั้งที่เป็นตำนานพงสาวดาร นิทานนิยาย ศิลจารึกและศิลปวัตถุสถานมาหลายยุคหลายสมัย บริเวนนี้อาจเป็น “เขตสะสม” หมายถึงบริเวณที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยให้ผู้คนหลายกลุ่มหลายเหล่าหรือหลายเผ่าพันธุ์ที่มาตั้งหลักแหล่งอยู่ใกล้กันหรือปะปนกัน (ศรีศักร วัลลิโภดม. 2546 : 223-238) และหลักฐานทางเอกสารสำคัญที่สุดที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของผู้คน บ้านเมืองหรือรัฐโบราณของดินแดนกลุ่มแม่น้ำโขงแถบนี้คือ “ตำนานอุรังคธาตุ” หรือตำนานพระธาตุพนม ซึ่งจำแนกเนื้อหาออกได้เป็นสองประเภทคือ ประเภทนิทานปรัมปรา (Myth) และประวัติบุคคลสำคัญของลาว ส่วนที่เป็นนิทานปรัมปราส่วนนี้ประกอบด้วย “ปาตลัษณินิทาน”¹ และ “ศาสนนครนิทาน” ปาตลัษณินิทานคือ นิทานปรัมปราที่เกี่ยวกับสถานที่สำคัญทางศาสนาโดยเฉพาะรอยพระพุทธรูปบาท ส่วนศาสนานครนิทานเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการกำเนิดเมืองเวียงจันทน์และเมืองร้อยเอ็ด

อย่างไรก็ตามเนื้อหาของ “ตำนานอุรังคธาตุ” (ตำนานพระธาตุพนม) ดังกล่าวไม่อาจสะท้อนให้เห็นความจริงทางประวัติศาสตร์มากนักน้อยเพียงใด แต่กล่าวได้ว่า “เมืองศรีโคตรบูร” มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างใกล้ชิดกับเมืองต่างๆ ในภูมิภาคใกล้เคียง นอกจากนี้ผู้ศึกษาพบว่า ยังไม่มีการศึกษาด้านตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุ) ที่ทำให้มองเห็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับพื้นที่ต่างๆ ในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษา “ตำนานอุรังคธาตุกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง” ตามรายละเอียดดังนี้

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงในอดีตผ่านตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)

วิธีการศึกษา

การศึกษา “ตำนานอุรังคธาตุกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง” เป็นการหาคำตอบจากบริบท (Context) ของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ตำนานถูกสร้างขึ้น โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ศึกษาจากหลักฐานเอกสาร “ตำนานอุรังคธาตุ” (ตำนานพระธาตุพระพนม) ฉบับการพิมพ์ครั้งที่สาม (พ.ศ. 2537) เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “วรรณกรรมสองฝั่งโขง” ที่กรมศิลปากรเป็นผู้ชำระรวมทั้งมีการจัดวรรคตอนใหม่เพื่อความเข้าใจในการอ่านที่ง่ายขึ้น รวมทั้งศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ลาวและบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติที่เกี่ยวข้อง การศึกษานี้ข้อมูลเป็นประเภท “นิทานและตำนานปรัมปรา” ซึ่งมักเป็นเรื่องเล่าที่มีการใช้ภาษาพิเศษ (ศิริพร ณ ถลาง . 2548 : 31) ผู้ศึกษาจึงใช้แนวคิดเรื่อง “พื้นที่” (Space) จากงาน The Production of Space ของ Henri

¹ คำว่า “ปาต” หรือ “บาท” หมายถึง ดินหรือเท้า

Lefebvre เป็นเครื่องมือและกรอบแนวทางในการตีความทำความเข้าใจกับความหมายของเนื้อเรื่อง งานของ Lefebvre แบ่งการศึกษา “พื้นที่” (Types of Space) ออกเป็น 3 ประเภทคือ พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) พื้นที่ภายใน (Mental Space) และพื้นที่ทางสังคม (Social Space) (Lefebvre. 1991 : 14) แต่ Lefebvre มองว่า “พื้นที่” ที่เป็นอาณาบริเวณที่สิ่งต่างๆ มาปะทะประสานกันอย่างหลากหลาย เป็นบริเวณซึ่งเคยเข้าใจว่าแบ่งแยกออกจากกันทางกายภาพ จิตใจ วัฒนธรรมและนามธรรม ต่างมีปฏิสัมพันธ์และส่งอิทธิพลแก่กันและกันในอาณาบริเวณที่เรียกว่า “พื้นที่ที่สาม” (Third Space) อันได้แก่ พื้นที่ทางสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พื้นที่ที่สามเป็นอาณาบริเวณซึ่งพื้นที่อีกสองแบบมาปะทะประสานกัน

การศึกษาด้านานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้ศึกษาต้องการนำเสนอพื้นที่กลุ่มน้ำโขงที่มีใช้เพียงพื้นที่ทางกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็นการนำเสนอพื้นที่ของกลุ่มน้ำโขงในสถานะของตำนานที่นำเสนอภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representation of Space) ด้วยการนำเสนอพื้นที่ทางกายภาพที่เชื่อมโยงกับการสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจ พื้นที่สังคมและพื้นที่ทางความคิด และเมื่อเชื่อมโยงตำนานกับประเด็นสำคัญข้างต้น ตำนานอุรังคธาตุจึงเป็นตัวบท (Text) สำคัญที่ทำให้เห็นบริบท (Context) ของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ตำนานนี้ถูกสร้างขึ้น นำไปสู่การเชื่อมโยงกับการทำความเข้าใจบริบททางเศรษฐกิจและสังคม (Socio-Economic Context) อันเป็นพื้นฐานสำคัญของความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง (The Greater Mekong Sub-region หรือ GMS) และผู้ศึกษานำเสนอผลการศึกษาโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ผลการศึกษา

ตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) มีเนื้อหาสรุปว่า สมัยก่อนพระพุทธเจ้านิพพาน พระองค์ได้เสด็จมาพร้อมด้วยพระอานนท์และหยุดอยู่ที่แคว “หนองคันแทเสื่อน้ำ” (เมืองเวียงจันทน์ในปัจจุบัน) พระพุทธเจ้าพยากรณ์เรื่องราวของบ้านเมืองที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้และพระอรหันต์นำเอาพระธาตุส่วนต่างๆ ของพระพุทธองค์มาไว้ที่บริเวณแถบนั้น พระพุทธองค์ล่องใต้ผ่านสถานที่ต่างๆ ซึ่งอยู่ริมสองฟากแม่น้ำโขงและเกิดเป็นนิทานปรัมปราของสถานที่นั้นๆ เกี่ยวกับพระพุทธรูป ในที่สุดพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าเขตเมืองศรีโคตรบูร (ประมาณแนวเขตอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนมลงไปทางใต้) และพำนักที่คอกกับปณิธิหรือ “ภูกำพร้าว” (ที่ตั้งพระธาตุพนมในปัจจุบัน) พญาศรีโคตรบูรนิมนต์พระพุทธเจ้าไปประทับที่ในเมือง ตลอดจนถึงบาตรของพระองค์มาส่งยังภูกำพร้าว และตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในครั้งนี้พระพุทธองค์พยากรณ์ถึงอนาคตของพระยาศรีโคตรบูรว่าจะไปเกิดที่เมืองร้อยเอ็ดประดู (จังหวัดร้อยเอ็ด) ชาติหนึ่ง และเกิดเป็นพญามิตรธรรมวงศา เมืองมรุกขนคร (เหนืออำเภอธาตุพนมขึ้นไปประมาณ 6 กิโลเมตร) อีกชาติหนึ่งและ “ฐาปนา” พระอุรังคธาตุไว้ที่ภูกำพร้าว

จากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จกลับแควเมืองหนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) เทศนาธรรมให้พญาสุวรรณกิงการฟังพร้อมประทับรอยพระบาทไว้แล้วเสด็จไปยังคอกภูหนึ่ง (ภูเทือกในจังหวัดสกลนคร) แล้วเรียก

“พระมหากัสสปะ” จากนครราชคฤห์ (อินเดีย) มาสั่งว่า เมื่อพระองค์นิพพานให้นำเอา “อัฐิธาตุ” (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่กุฎำพรา จากนั้นเสด็จไปภูฏเวียน (ภูพระบาท อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี) เกิดเรื่องเกี่ยวกับท้าวบารกกับนางอุษา แล้วพระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปไว้รอยพระบาทที่คยอนันทกักริ(หลวงพระบาง) และพยากรณ์ว่าเมืองที่หนองคันแทเสื่อน้ำ (เวียงจันทน์) ในภายหลังจะเสื่อมสูญไป และมีพญาตนหนึ่ง (ฟ้าจุ่ม-กษัตริย์ลาวล้านช้าง) มาทำนุบำรุงพุทธศาสนาในที่เมืองหลวงพระบาง เมื่อภายหลังเมืองนี้เสื่อมลงพุทธศาสนาจะกลับป็นรุ่งเรืองที่เมืองเวียงจันทน์สืบต่อไป

หลังจากพระพุทธเจ้านิพพาน 8 ปี พระมหากัสสปะพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 องค์ได้นำพระอัฐิธาตุมาสู่แหลมทองผ่านทางเมืองหนองหานหลวง พญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดงเจ้าเมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อยออกมาต้อนรับ มีการสร้างเจดีย์แข่งกันเพื่อบรรจุพระอัฐิธาตุระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ผู้ชายสร้างพระธาตุภูเพ็ก (สกลนคร) ผู้หญิงสร้างพระธาตุนารายณ์เจงเวง (สกลนคร) ผลปรากฏว่าผู้หญิงใช้กลมารยาเอาชนะสร้างเสร็จก่อน แต่พระมหากัสสปะไม่บรรจุพระอัฐิธาตุเนื่องจากพระพุทธเจ้าไม่ได้สั่งไว้ คงให้ไว้แต่พระอังคารธาตุ (ขี้เถ้า) จากนั้นพระมหากัสสปะมาที่กุฎำพรา โดยมีพญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดงตามมาด้วย พญานันทเสนเจ้าเมืองศรีโคตรบูรทำการต้อนรับ (พญาศรีโคตรบูรผู้พบพระพุทธเจ้าสิ้นพระชนม์ไปแล้ว พญานันทเสนเป็นน้องครองราชย์ต่อมา) ขณะนั้นพญาจุพนี (เมืองเว้) และพญาอินทปัตฐ (เมืองพระนคร กัมพูชา) ทราบข่าวจึงมาร่วมกันช่วยก่ออุบมุงเพื่อฐานาพระอัฐิธาตุ ครั้งนั้นพระอัฐิธาตุกระทำปาฏิหาริย์ให้พระมหากัสสปะทราบว่าไม่ต้องการให้มีการฐานา เพราะพระพุทธองค์มิได้ทำนายไว้ว่าให้มีการฐานาในครั้งนี้ พญาทั้ง 5 จึงเพียงประดิษฐานพระอัฐิธาตุภายในอุบมุงทำประตูไม้ปิดไว้ และอธิษฐานขอให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาติหน้า เมื่อพญาทั้ง 5 เสด็จกลับบ้านเมืองแล้ว พระวิษณุกรรมลงมาทำการแกะสลักลายอุบมุง เทวดาทั้งหลายมาชุมนุมบูชาและกำหนดหน้าที่กันเพื่อมาเฝ้าดูแลองค์พระธาตุ

เรื่องกล่าวขานไปถึงพญาศรีโคตรบูรผู้มีโอกาสถือบาตรของพระพุทธเจ้าว่า ในระยะเวลาใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้านิพพาน พระองค์สิ้นพระชนม์และไปเกิดเป็นโอรสของเจ้า “เมืองสาเกต” (ร้อยเอ็ด) ชื่อ “สุริยกุมาร” ส่วนที่เมืองศรีโคตรบูรนั้น “พญานันทเสน” ผู้น้องครองเมืองแทน (คือผู้ที่ร่วมสร้างอุบมุงพระธาตุพนม) เจ้าเมืองสาเกตชื่อ “ศรีอมรณี” เป็นเพื่อนและไปอยู่เที่ยวเล่นกับ “พญาโยธิกา” แห่งเมืองกรุงทนนคร (อยุธยา) ผู้สหาย และครองเมืองร่วมกันจึงเปลี่ยนชื่อเมืองกรุงทนนครเป็นเมือง “ศรีโยธยา” ตามชื่อพญาทั้งสอง ภายหลังบวชเป็นปะชาวมฤตฤตเดชมก ทั้งเมืองสาเกตไว้จนสุริยกุมารอายุ 16 ปี จึงให้ครองเมืองสาเกตแทน พญาทั้งสองเที่ยวไปตีเมืองต่างๆ ถึงร้อยเอ็ดเมืองเอามาอยู่ในอำนาจของสุริยกุมาร เมืองสาเกตจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเมือง “ร้อยเอ็ดประตู” นอกจากนี้ยังมีเรื่องแทรกเกี่ยวกับกำเนิดแม่น้ำอู แม่น้ำจิม แม่น้ำปิง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี และหนองหานในครั้งปฐมกัลป์ ตามความเชื่อดั้งเดิมเรื่องพญานาคในนิทานปรัมปราของคนไทย-ลาวสองฝั่งโขง (พิเศษเจียรนทร์พงษ์, 2537 : 6-9) จากเนื้อเรื่องดังกล่าวพบว่า การเดินทางประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าในพื้นที่ต่างๆ แถบลุ่มน้ำโขง มีพุทธพยากรณ์และกล่าวถึงการกำเนิดของสถานที่ต่างๆ ที่เชื่อมโยงกันระหว่างเมืองต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง โดยสามารถวิเคราะห์ด้วยบทของตำนานได้ 3 ประการคือ

1. อารักขาในสถานะตำนานทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มน้ำโขง

ตำนานอารักขาแสดงให้เห็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มน้ำโขงหลายประการ เช่น ตำแหน่งที่ตั้งและอาณาบริเวณของเมืองหรือรัฐโบราณ รวมทั้งกล่าวถึงลักษณะภูมิสถานของพื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) ในแถบกลุ่มน้ำโขงที่สอดคล้องกับ “ชื่อบ้านนามเมือง” (Place Name) ประกอบด้วยเมืองต่างๆ ดังนี้

เมืองศรีโคตรบูร ครั้งแรกตั้งอยู่บริเวณริมปากน้ำเซบั้งไฟทางเบื้องใต้ ลึกเข้าไปประมาณ 15 กิโลเมตร ปัจจุบันอยู่บริเวณบ้านหนองเรือทอง เมืองไชยบุรี แขวงสะหวันเขต ตรงกันข้ามกับบ้านสะดือน้อย เมืองหนองบก แขวงคำม่วน ประเทศลาว (เพิ่มพอน แสงประทุม, 2008 : 3) นับได้ว่าเมืองศรีโคตรบูรมีความสำคัญทั้งสองฝากฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคายลงไปจนถึงเขตจังหวัดอุบลราชธานี มี “ภูคำพร้าว” หรือ “คอยกปนศิริ” อันเป็นที่ประดิษฐานพระอารักขา (พระธาตุพนม) ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ใกล้กับลำเซบั้งไฟที่ไหลออกแม่น้ำโขงตรงข้ามพระธาตุพนม สมัยต่อมาจึงย้ายเมืองมาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงและมีชื่อใหม่ว่าเมือง “มรุกขนคร”

เมืองหนองหานหลวง ตั้งอยู่บริเวณหนองหาน จังหวัดสกลนคร อันเป็นที่ราบลุ่มตอนในทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง หนองหานเป็นแหล่งต้นน้ำของลำน้ำก่ำไหลออกสู่แม่น้ำโขงบริเวณบ้านน้ำก่ำทางทิศใต้ ใกล้อำเภอรุณพนม จังหวัดนครพนม ในเมืองหนองหานหลวงมีศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์คือพระธาตุเชิงชุมที่ก่อสวมรอยพระพุทธบาทไว้ และพระธาตุนารายณ์เจงเวงที่บรรจุพระอังคารธาตุของพระพุทธเจ้า

เมืองหนองหานน้อย อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของหนองหานหลวง คือบริเวณหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน หนองหานน้อยตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มตอนเหนือของลำน้ำชี เป็นแหล่งต้นน้ำของลำน้ำป่าไหลลงทางใต้ออกไปรวมกับลำน้ำชีในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์

เมืองอินทปัฐนคร ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงทางทิศใต้ อินทปัฐนครเป็นเมืองกัมพูชาโบราณ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพระนคร (อังกอร์)

เมืองสาเกต หรือ ร้อยเอ็จประตุ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองศรีโคตรบูร บริเวณลุ่มน้ำชีในเขตจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน

เมืองกรุงธนกร หรือ อโยธยา เป็นชื่อรัฐโบราณในตำนานอารักขา ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่ห่างไกลออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองศรีโคตรบูร กรุงธนกรหรืออโยธยามีอีกชื่อหนึ่งว่า “ทวาราวดี” (กรมศิลปากร, 2537 : 89)

เมืองจุพนี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำโขง เป็นเมืองโบราณของชาวเวียดนามตั้งแต่บริเวณดังกล่าวมาจนถึงตอนกลางประเทศที่รู้จักกันในนามอาณาจักรกวานาม (Quang-nam) มีเมืองเว้เป็นราชธานี (มาชูฮารา, 2546 : 103)

จากตำแหน่งที่ตั้งเมืองศรีโคตรบูรเป็นเมืองสำคัญที่มีองค์พระธาตุพนมเป็นศูนย์กลาง ระยะต่อมามีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเมือง แต่ว่ามีอยู่ในเฉพาะบริเวณที่อยู่ใกล้กับพระธาตุพนมเท่านั้น เช่น เมือง

หนองหานหลวงและหนองหานน้อยเกิดน้ำท่วมเมืองลุ่มจมทำให้ผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณหนองคันแท่เสื่อน้ำ ไกล่ริมฝั่งแม่น้ำโขงเขตจังหวัดหนองคายและเวียงจันทน์ (ศรีศักร วัลลิโภดม. 2546 : 15) รวมทั้งการย้ายเมืองศรีโคตรบูรมาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่เมืองมรุกขนคร จากนั้นย้ายขึ้นไปบริเวณเขตเมืองเก่าศรีโคตรบูร ไกล่เมืองท่าแขก แขวงคำม่วน ประเทศลาว ตำแหน่งที่ตั้งของรัฐโบราณที่อยู่ร่วมสมัยในตำนานอุรังคธาตุได้จากภาพประกอบ 1

ตำนานอุรังคธาตุยังนำเสนอตำนานการเกิดแม่น้ำสายสำคัญๆ โดยผ่านการกระทำของนาคเช่น แม่น้ำอู แม่น้ำพิง แม่น้ำจิม แม่น้ำโขง แม่น้ำมูลนทีและแม่น้ำชีวียนที เป็นต้น การกำเนิดของแม่น้ำสายต่างๆ นั้นตำนานกล่าวไว้ว่า เนื่องมาจากนาคสองตัวที่เป็นมิตรสหายกันอยู่ในหนองแส ชื่อ “พินทโยนกวดิ” เป็นใหญ่อยู่หัวหนอง อีกตัวหนึ่งชื่อ “ธนะมูลนาค” เป็นใหญ่อยู่ท้ายหนอง นาคทั้งสองตั้งสัตย์ปฏิญาณว่าหากได้สัตว์ใดมาเป็นอาหารจะแบ่งปันกันอย่างยุติธรรม ครั้งแรกธนะมูลนาคได้ช้างสาร แต่ครั้งที่สองพินทโยนกวดิได้แม่น้ำมาแบ่งซึ่งธนะมูลนาคกินแล้วไม่พอรุ่ม อีกทั้งยังเกิดกินแห่งแคลงใจเมื่อเห็นขนแม่น้ำมีขนาดใหญ่ทำให้คาดเดาว่าสัตว์ตัวนี้มีขนาดใหญ่มาก แต่กลับแบ่งมาให้เล็กน้อยกว่าที่ควรเป็น ธนะมูลนาคจึงคิดว่าพินทโยนกวดินาคแบ่งเนื้ออย่างไม่เป็นธรรม นาคทั้งสองจึงทะเลาะวิวาทกัดกันในหนอง เป็นเหตุให้น้ำขุ่นมัว ทั้งยังทำให้ดินลึกเป็นคลองและเป็นแม่น้ำสายต่างๆ เช่น ใช้ออกคุ้ยควักให้เป็นแม่น้ำออกไปเรียกว่า “อุรังคนที” หรือแม่น้ำอู ส่วนพินทโยนกวดินาคคุ้ยควักแม่น้ำออกไปทางเมืองเชียงใหม่เรียกชื่อว่าแม่น้ำพิง และเมืองโยนกวดินครตามชื่อนาค เป็นต้น

ภาพที่ 1 ที่ตั้งของเมืองโบราณและแผนผังเส้นทางเสด็จของพระพุทธเจ้า

การทะเลาะกันของนาคทั้งสองทำให้นาคและเงือกงูตัวอื่นต้องคุ้ยควักดินเพื่ออพยพหนีไปอยู่ยังที่อื่น อันเป็นผลให้เกิดแม่น้ำหลายสายเช่น แม่น้ำมูลนที แม่น้ำชีวาชนที และแม่น้ำจิมเป็นต้น ดัง เนื้อความว่า “นาคทั้งหลาย มีสุวรรณนาค พุทโธปนาคนาค ปิพารนาค สุกขรณาค และหัตถิศรีสัตตนาค เป็นต้น อยู่ในน้ำหนองนั้น ไม่ได้ด้วยเหตุว่าน้ำนั้นขุ่นจึงขึ้นมาอาศัยอยู่ตามริมน้ำที่นั่น ผิทั้งหลายเห็นว่านาคเหล่านั้นหางแห่นและจักมาซิงกินกับเขาด้วย ผิเหล่านั้นจึงกระทำให้เป็นอันตรายแก่นาคเหล่านั้นด้วยประการต่างๆ ลางตัวก็ตายไปถึงแม่เงือกก็เช่นเดียวกัน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจึงพากันหนีออกไปตามแม่น้ำอุรังคนทีไปเที่ยวแสวงหาที่อยู่ลี้ภัยสางทั้งหลาย เงือกทั้งหลายเหล่านั้นจึงล่องหนีไปตามลำแม่น้ำของ ทางใต้ศรีสัตตนาคนั้นอยู่เสมอดอยนันทกักริ

สุวรรณาคณนั้นอยู่ป่วน เวียน พุทโธปนาคนั้นก็อยู่ควักแต่ที่นั่นเคลื่อนพังทลายเป็นหนองบัวบานแล้วก็อยู่ที่นั่น นอกจากนั้นตัวโคปรารณาอยู่ที่ใดก็ไปอยู่ ณ ที่นั่น ส่วนเงือกงูทั้งหลายก็อยู่เป็นบริวารแห่งนาคนั้นทุกแห่ง” (กรมศิลปากร. 2537 : 90-91) นอกจากนี้อุรังคธาตุยังแสดงให้เห็นว่าสถานที่สำคัญในตำนานที่มีความเชื่อมโยงกันเป็นพื้นที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปและประทับรอยพระบาท อันก่อให้เกิดตำนานการเกิดชื่อสถานที่ (Place name) อื่นๆ อีกมากมาย เช่น

“ยังมีพญานาคตัวหนึ่งชื่อว่า **สุกษณาค** หัดถีนรมิตเป็นช้างพลายถือคอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระบาท พระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่แผ่นหินริมแม่น้ำชั่วคราวเสวยช้างร้องไคยิน ช้างตัวนั้นก็เข้าไปไหว้ อุปฐากด้วยวงเวียนขึ้นใส่หัวแล้วก็หลีกหนีไป น้ำที่นาคตัวนั้นอยู่เรียกว่า **เวินสุข** แล้วคนทั้งหลายได้พร้อมกันเอาทองมาหล่อเป็นพระพุทธรูปใหญ่เท่าองค์พระศาสดาประดิษฐานไว้ ณ ที่นั้นพล่นั้น พญานาคตัวนั้นจึงเอารูปพระพุทธองค์หนีไปจากที่นั้นไปไว้ในแม่น้ำ ณ ที่อยู่แห่งตน คนทั้งหลายจึงได้เรียกที่นั้นว่า **เวินพระเจ้ามาถึงกาลบัดนี้**” (กรมศิลปากร. 2537 : 41) อีกทั้งกล่าวถึงพระบาทเวินปลาที่พระพุทธเจ้าอธิษฐานรอยพระบาทไว้ที่ก้อนหิน ดังเนื้อความว่า “แต่นั้นพระพุทธองค์จึงเสด็จไปสู่เมืองศรีโคตรบองเพียงที่อยู่แห่งพญาปลาตัวหนึ่ง พญาปลาตัวนั้นได้เห็นพระรัศมีของพระพุทธองค์จึงได้พาบริวารล่องไปตาม พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “พญาปลาตัวนี้จักมีอายุยืนตลอดถึงพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้า จึงได้จักจุติจากชาติปาลามาเกิดเป็นมนุษย์ แล้วออกบวชเป็นภิกษุในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น... เมื่อพญาปลาตัวนั้นได้ยินพระพุทธพยากรณ์อันนี้ก็ชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงมาคำนึงนึกแต่ในใจว่า อยากจะได้รอยพระบาทของพระศาสดาไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธองค์ทรงทราบจึงทรงพระเมตตาอธิษฐานรอยพระบาทไว้ที่โง่นหิน¹ ในน้ำที่นั้น คนทั้งหลายจึงเรียกที่นั้นว่า **พระบาทเวินปลา**มาเท่ากาลบัดนี้” (กรมศิลปากร. 2537 : 41)

การกล่าวถึง “เวิน” จำนวนมากแสดงให้เห็นว่า “พื้นที่ทางกายภาพ” ของแม่น้ำโขงประกอบด้วยเวินจำนวนมาก อันเกี่ยวเนื่องกับการมีสายน้ำหลายสายในบริเวณนี้ เพราะคำว่า “เวิน” หมายถึง กระแสน้ำไหลปะทะกับแก่งหรือโขดหินทำให้เกิดกระแสน้ำไหลเชี่ยววนชาวบ้านเรียกว่า “เวิน” หรือ “วังเวิน” เป็นพื้นที่ที่มีอันตรายแห่งหนึ่งของแม่น้ำโขง ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสังเกตได้ว่า เวินต่างๆ มักเป็นสถานที่ที่มีนาคหรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่ชาวบ้านเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ อีกทั้งเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาท อันเกี่ยวข้อง กับกุศโลบายในการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ทับซ้อนพื้นที่สาธารณะที่มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจและสังคม

¹ ก้อนหิน

2. อธิบายการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทับซ้อนพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางการเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขง

ตำนานกล่าวถึงการครอบครองพื้นที่ของผู้ที่มีอำนาจเดิมคือ พวกนาค ผีเสื้อน้ำเลื้อบก และยักษ์ ตั้งแต่ช่วงก่อนที่พระพุทธศาสนาเข้ามาในแถบลุ่มน้ำโขงในเนื้อความว่า “เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่แห่งนาคทั้งหลายมีสุวรรณนาคเป็นเจ้า แลผีเสื้อน้ำเลื้อบกยักษ์ทั้งมวล ภายหน้าโพ้นคนฝูงอยู่ในเมืองอันนี้แม้รู้ธรรมก็ดี จะเลือกหาผู้มีสัจจะ ได้ยากนัก แลจักเหล่านาคที่ป็นแผ่ไปมาเป็นหลายแห่งหลายชื่อ บางพ่องจักเชื่อนุญคุณแก้วทั้งสามสิ้น บางพ่องจักเชื่อนุญคุณแก้วทั้งสามถ่อง¹ หนึ่งและจักเชื่อมิจาภิภูมิจากส่วนหนึ่ง บางพ่องจักเชื่อนุญคุณแก้วทั้งสามสองส่วนและจักเชื่อมิจาภิภูมิจากส่วนหนึ่ง บางพ่องจักเชื่อนุญคุณแก้วทั้งสามส่วนหนึ่งจักเชื่อมิจาภิภูมิจากสองส่วน บางพ่องก็บ่เชื่อนุญคุณแก้วทั้งสามสักอัน จักถือมิจาภิภูมิจากกรรมอันเป็นคลองแห่งอบายทั้ง 4 สิ่งเดียว” (กรมศิลปากร. 2537 : 33) พุทธวาจาของพระพุทธเจ้าบอกให้รู้ว่า “คนพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ” ในสุวรรณภูมินี้ต่างก็มีความเชื่อที่แตกต่างกัน หากใช้พุทธศาสนาเป็นเกณฑ์แล้วมีทั้งฝ่ายที่นับถือศาสนาและฝ่ายที่เรียกว่ามิจาภิภูมิจากเนื่องจากไม่ได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนา ดังนั้นก่อนที่พระพุทธเจ้าเสด็จมานั้นมีนาคเป็นผู้ครอบครองพื้นที่อยู่แล้ว โดยผ่านการนำเสนออำนาจดั้งเดิมซึ่งเป็นความเชื่อที่เชื่อมโยงโลกทัศน์ดั้งเดิมบริเวณลุ่มน้ำโขงที่นับถือนาคและผีสงเวทศาสดาศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ซึ่งอาจตีความสิ่งต่างๆ เหล่านี้ว่าเป็นความเชื่อร่วมกันของกลุ่มชนแถบสุวรรณภูมิที่มีความเชื่อดั้งเดิมที่เชื่อมโยงกับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม (Animism)

ลุ่มน้ำโขงจึงเป็นพื้นที่ที่มีสองกลุ่มอำนาจสำคัญมาปะทะกันผ่านพื้นที่ทางความคิด (Mental Space) สองกลุ่มคือ พื้นที่ความคิดของกลุ่มที่เชื่ออำนาจของนาคและวิญญาณนิยม กับพื้นที่ทางความคิดของกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนา ดังนั้นการทำให้คนกลุ่มต่างๆ ยอมรับนับถือศาสนาพุทธ โดยผ่านการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ดังเช่น การสร้างรอยพระพุทธบาทในพื้นที่ “เวิน” ต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับการสร้างพื้นที่ทางการเมืองด้วย ทำให้ชนเผ่าพื้นเมืองยอมรับนับถือพุทธศาสนาและทำให้พุทธศาสนาผนวกรวมกับความเชื่อดั้งเดิมในลักษณะที่มีอำนาจที่เหนือกว่าผ่านตำนานที่สร้างภาพแทนความจริงให้เห็นว่าคนทั้งหลายรวมทั้งนาคยอมรับอำนาจของพระพุทธเจ้าเหนือตน “การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ทางพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่ถูกผู้นำนำมาใช้เพื่อสร้างพื้นที่ทางการเมืองเพื่อการครอบครองพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางความคิดเพื่อสร้างพื้นที่การปกครอง

การประทับรอยบาทของพระพุทธเจ้าในสถานที่ต่างๆ จึงมีหมายความว่า เป็นการยึดพื้นที่ทางภูมิศาสตร์กายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางความคิดที่ประสานให้เข้ากับพุทธศาสนาซึ่งเป็นการเชื่อใหม่อีกทั้งเนื้อหาในตำนานยังให้พระธาตุของพระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์เหนือธรรมชาติเพื่อให้เกิดความอัศจรรย์น่าเลื่อมใสและอยู่เหนืออำนาจปาฏิหาริย์ดั้งเดิมด้วย เพื่อทำให้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีกลุ่มอำนาจหลายกลุ่มยอมรับอำนาจใหม่ว่าเหนือกว่า การตีความดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับที่สิริพร ณ ถลาง กล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อพุทธศาสนาในสังคมไทยและไทว่า

¹ กลีบ

“ในสังคมวัฒนธรรมไทย-ไทน์มีความขัดแย้งในระบบความเชื่อทางศาสนา ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ (ซึ่งอยู่ในรูปความเชื่อเกี่ยวกับแถน ผีดำ ผีปู่ตา ผีปู่ย่า ผีน้ำ ผีดิน ขวัญ เช่น ขวัญข้าว ขวัญวัว ขวัญควาย ขวัญช้าง เป็นต้น) กับความเชื่อทางพุทธศาสนาซึ่งผู้ปกครองรับเข้ามาและในที่สุดก็เข้ามาอยู่ในวิถีชีวิตชาวบ้านเช่นกัน แต่วิถีชาวบ้านต้องพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติ จึงเกิดการปะทะกันทางความเชื่อว่า “ใครจะมีบารมีมากกว่ากัน” และจะเลือกนับถือฝ่ายใดดี ระหว่างพุทธในรูปของพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ พระอินทร์ พระพรหม ฯลฯ กับฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมในรูปของพญานาค ยักษ์ ผีต่างๆ แต่ท้ายที่สุด สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย-ไท ก็คือ ได้มีการผสมผสานความเชื่อทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ฝ่ายความเชื่อดั้งเดิมได้ยอมแพ้ให้แก่ฝ่ายพุทธ” (ศิริพร ณ ถลาง . 2548 :309-310)

นอกจากการที่นาคศิริราชบอำนาจของพระพุทธรูปอันเป็นการสร้างพื้นที่ทางการเมืองของพระยาต่างๆ แล้ว การเข้ามาประทับรอยพระพุทธรูปและการประดิษฐานพระธาตุในพื้นที่เมืองต่างๆ ยังเป็นสิ่งที่บ่งบอกประเด็นสำคัญหลายประการ ด้านนารัศมีแสดงให้เห็นว่าในสมัยก่อร่างสร้างเมืองให้รุ่งเรืองและมั่นคงแต่ละเมืองมีการแบ่งเป็นชนใหญ่ๆ ออกเป็น 4 กลุ่มด้วยกัน คือ ท้าวพระยา ขุนนาง ชาวเมือง และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น การแสดงนัยไว้ตอนหนึ่งที่พระยาสุวรรณภิงคารกราบทูลว่า พระศาสดาจักประดิษฐานรอยพระบาทไว้ด้วยเหตุใด พระองค์ตอบว่า “ดูรามหาราช ที่เป็นบ้านเมืองตั้งพระพุทธรูปศาสนายู่เป็นปกตินี้ แม้มีเหตุควรไว้พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายก็ไปไว้ ด้วยเหตุว่าเป็นที่หวงแหนแห่งหมู่เทวดาและพญานาคทั้งหลายและบ้านเมืองก็จักเลื่อมสูลู พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายเที่ยวร้อมไว้ยังรอยพระบาทไกลบ้านเมือง พระพุทธรูปก็จักตั้งอยู่กำนัลเมืองและหัวเมือง” (กรมศิลปากร. 2537 : 45) หากพิจารณาข้อความข้างต้นพบว่า การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปมีนัยสำคัญสองประการคือ เป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคม (Place making) ผ่านอำนาจความเชื่อทางพุทธศาสนาเช่น พุทธศาสนาเข้ามาครอบครองพื้นที่ที่เป็นที่หวงแหนของหมู่เทวดาและนาค โดยประทับรอยพระบาทเอาไว้เพื่อให้ศาสนาตั้งอยู่ที่หัวเมืองและท้ายเมือง อันเป็นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับพื้นที่อันเป็นอาณาบริเวณของเมือง ส่งผลถึงการบอกอาณาบริเวณพื้นที่อำนาจทางการเมืองของพระยาเมืองที่มีเหนือชาวเมืองและกลุ่มคนพื้นเมืองอีกด้วย พุทธศาสนาจึงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจใหม่ที่สามารถเอาชนะอำนาจเดิมได้ ทั้งในแง่พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางความคิดและพื้นที่ทางการเมือง ดังที่ตำนานแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่เพียงได้รับการยอมรับจากชาวเมืองเท่านั้น แม้แต่่นาคหรือปลา รวมทั้งเทวดาทั้งหลายที่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติต่างก็ยอมรับพุทธศาสนา

นอกจากประเด็นเรื่องการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับการสร้างพื้นที่ทางการเมืองแล้ว ยังเชื่อมโยงกับพื้นที่สาธารณะด้วย เห็นได้จากการกล่าวในอุรังคธาตุ เช่น แม่น้ำสายต่างๆ และพื้นที่รอยพระบาท รวมทั้งพื้นที่อาณาบริเวณการปกครองของเมืองต่างๆ ล้วนเชื่อมโยงกับพระพุทธรูปและภูเขาศรีหรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ดอยกูปปนิริ” ทั้งสิ้น ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากตำนานระบุว่า พระพุทธรูปได้สังเวยไว้กับพระอนันท์ และพระกัศปเถระหลายครั้งว่าหากพระองค์นิพพานแล้วให้นำอุรังคธาตุมาสถิตไว้ที่ภูเขาศรีนี้ ดังความตอน

หนึ่งว่า “ดูรากัสสปล ตาถาคณิพพานแล้วเธอจึงนำเอาอัฐราชตุตถาคตไว้ที่ภูกำพร้านี้ อย่างได้ละทิ้งคำตาคตสั่งไว้เสีย” (กรมศิลปากร. 2537 : 49)

ความหมายของภูกำพร้าที่กล่าวไว้ในอัฐราชตุ คือ “กบปณฺทริ แปลว่า คอยเจริญใจเป็นกำพร้า” (กรมศิลปากร. 2537 : 66) และแสดงเหตุอันเป็นที่มาของชื่อนี้ในตำนานว่า “พระพุทธเจ้าอาศัยซึ่งพระยาโคตรบรู พระองค์นั้นเมื่อชาติหนึ่งหลัง พระยาได้นำเอาลูกนกไข่เต่าและไข่ตะกวดมากินและขายเลี้ยงชีวิต ครั้นเกิดมาจึงได้เป็นคนเจริญใจและปราศจากบิดา มารดา บุตร ภรรยา และเสนาอำมาตย์ที่พึงใจ พระองค์จึงได้เป็นผู้อุปนาพระอัฐราชตุไว้ในคอยอันนี้ ๆ จึงได้ชื่อว่า คอยเจริญใจภูกำพร้าก็เพื่อเหตุอันนั้น” (กรมศิลปากร. 2537 : 66) นอกจากนี้ยังเน้นย้ำความสำคัญของพระยาศรีโคตรบรูและพระยาทั้ง 5 ที่มาร่วมอุปนาพระอัฐราชตุ ดังความที่กล่าวว่า “อนึ่งพระพุทธเจ้าสั่งให้อาพระอัฐราชตุมาประดิษฐานเป็นภาษาบาลีว่า อัฐราชตุ ในคอยเจริญใจ ตามที่พระศาสดาตรัสว่า พระยาโคตรบรูเสมอออก พระยาเป็นเชื้อหน่อพุทธวงศ์ ท้าวพระยาทั้ง ๕ ที่มาก็เป็นเชื้อหน่อพระอรหันต์ และเป็นพระยารธรรมสืบพระพุทธศาสนา” (กรมศิลปากร. 2537 : 66)

เมื่อพิจารณาจากความข้างต้นวิเคราะห์ได้ว่า “ความเป็นกำพร้า” หมายถึง พื้นที่ที่ไม่มีบิดามารดา ไม่มีญาติมิตร นั่นคือ “พื้นที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์” (No man’s Land) ดังนั้นภูกำพร้าจึงเป็น “พื้นที่สาธารณะ” หรืออาณาบริเวณพรมแดน (Frontier) ของเมืองหรือรัฐโบราณโดยรอบ ที่มีความหมายแตกต่างจากการเป็นเขตแดนประเทศ (Borderland) เช่นรัฐชาติสมัยใหม่ในปัจจุบัน สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของศรีศักร วัลลิโภดมว่า เป็นการสร้างดุลยภาพระหว่างอำนาจศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) กับอำนาจสาธารณะ (Profane) ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ในสำนึกของความเป็นมนุษย์ อำนาจอย่างแรกมาจากความเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์เชื่อและสมมุติขึ้นมา มีสถาบันทางสังคมที่สร้างขึ้นมารองรับอำนาจนี้คือศาสนา ทำหน้าที่สำคัญในการจรรโลงศีลธรรม ส่วนอำนาจสาธารณะคือ อำนาจที่มาจากตำแหน่งหน้าที่การงานและมนุษย์ที่ใช้ในการขับเคลื่อนการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ อำนาจนี้เป็นสิ่งที่ “รัฐ” กระจายให้กับการแสวงหาผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่เดิม “พื้นที่ทางสังคม” (Social Space) ของท้องถิ่นดำรงอยู่ได้ด้วยการสร้างดุลยภาพของอำนาจทั้งสอง เห็นจากทุกหน่วยทางสังคมล้วนมีความสัมพันธ์กับอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ ความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์มีมองผ่านได้จากการชุมนุมของคนในการประกอบพิธีกรรมร่วมกันยอมรับในจารีตและขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนกฎข้อห้ามเดียวกัน และที่สำคัญมีการสร้างสำนึกในท้องถิ่นเดียวกันเห็นได้จากการสร้างตำนาน (Myth) ความต่างกันระหว่างอำนาจศักดิ์สิทธิ์และอำนาจสาธารณะนั้นมิได้ทำให้เกิดความราบรื่นและปลอดภัยกับการอยู่ร่วมกันของผู้คนในท้องถิ่น (ศรีศักร วัลลิโภดม. 2544 : 220-224)

3. ตำนานอัฐราชตุกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในลุ่มแม่น้ำโขง

เครือข่ายความสัมพันธ์ในพื้นที่ที่ปรากฏในอัฐราชตุนั้นสามารถแบ่งเป็น 3 ระดับด้วยกันคือ เครือข่ายความสัมพันธ์ในระดับรัฐหรือเมืองภายในพื้นที่ เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองหรือกับอำนาจในท้องถิ่นของคนพื้นเมือง และเครือข่ายความสัมพันธ์ของพื้นที่ลุ่มน้ำโขงกับรัฐ

ภายนอก โดยตำนานสร้างพื้นที่ทางสังคมจากเครือข่ายความสัมพันธ์ของระบบครอบครัวและเครือญาติ ดังเนื้อหาเสนอว่ากษัตริย์ทั้ง 5 พระองค์มาสร้างอุโมงปิดพระธาตุนั้นกลับชาติไปเกิดใหม่อยู่ในเมืองต่างๆ และเป็นพี่น้องร่วมญาติผ่านปริศนาธรรมว่า “เชื้อไป ขามา ขาไป เชื่อมมา” (กรมศิลปากร. 2537 : 64) ปริศนาธรรมนี้ชี้ว่าพระยาทั้ง 5 พระองค์นั้นกลับมาเกิดใหม่หลายชาติในหลายเมืองทั้งเป็นพี่น้องร่วมท้องกันหรือเครือญาติกัน และการสร้างความสัมพันธ์กันด้วยการแต่งงาน การส่งเครือญาติไปปกครอง หรือการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ร่วมกันอันเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ร่วมกัน

ส่วนความสัมพันธ์ในระดับผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมต่อกันโดยผลประโยชน์ อำนาจการปกครอง ตามจาริตความเชื่อดั้งเดิมและพุทธศาสนา ดังข้อสังเกตจากตำนานอุรังคธาตุแสดงให้เห็นว่าบุริจันอ้วยล้วยแห่งหนองคันแทเสื่อน้ำได้ขึ้นเป็นพระยาเพราะความช่วยเหลือจากนาคและเทวดา แสดงให้เห็นว่าบุริจันเป็นผู้กว้างขวางและมีทั้งพระเดชกับพระคุณต่ออนาค (คนท้องถื่น) ทั้งกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้นาคอยู่เสมอ อีกทั้งยังจับตัวเอกจกขุนาคและสุคันธนาควัวเป็นตัวต่อรองกับสุวรรณนาคเพื่อให้นาคทั้งหลายช่วยให้ตนได้นาง “อินทสว่างลงสอด” ธิดาของท้าวคำบางมาเป็นภรรยา จนในที่สุดท้าวคำบางได้อภิเษกสมโภชบุริจันอ้วยล้วยขึ้นเป็นเจ้าบุริจันพระสวามีนางอินทสว่างลงสอดพร้อมทั้งมอบบ้านเมืองให้ทั้งสอง

ภายหลังเป็นท้าวบุริจันแล้วทั้งนาคและเทวดาต่างมีบทบาทในการรับผิดชอบดูแลอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายในพระนครอีกด้วย โดยให้เทวดาดูแลตั้งแต่คุ้มเหนือไปคุ้มใต้ ส่วนนาคนั้นให้รักษาศรีเมืองทั้ง 5 แห่งภายใต้จาริตประเพณีเดิมและพุทธศาสนา เช่น “ที่นาใต้แห่งหนึ่ง ที่นาเหนือแห่งหนึ่ง ที่พันท้าวแห่งหนึ่ง ที่หาดทรายผ่อหล้าแห่งหนึ่ง ที่กักคำแห่งหนึ่ง นาคตัวใดอยู่ในที่เป็นศรีเมืองใดก็ให้รักษาอยู่ ณ ที่นั้นเทอญ และขอให้นาคทั้งหลายไปเที่ยวดูแลรักษาเอ็งกุงที่เป็นบวรแห่งท่านทั้งหลาย อย่าได้ให้ขบถผู้คนที่ไม่ได้กระทำผิดจาริตประเพณีเดิม จงช่วยกันปกป้องรักษาพระพุทธานุภาพบ้านเมืองรุ่งเรืองเหมือนดังท่านนี้ และให้เขาทั้งหลายตั้งอยู่ในไตรสรณคมณัรักษากงจิตรแก้วแห่งพระพุทธเจ้าด้วย ครั้นนั้น สุวรรณนาคได้ยื่นคำของเทวดากล่าวดังนั้นก็มีความยินดียิ่งนัก จึงแต่งให้นาค 4 ตัวไปเป็นล่ามเมืองสำหรับพิจารณาอุคคุณโทษแห่งราษฎรชาวเมืองทั้งหลาย ควรกักให้กัก ควรกินให้กิน ล่ามทั้ง 4 ตัวนี้คือ กายโหลนาคหนึ่ง เอกจกขุนาคหนึ่ง สุคันธนาควัวหนึ่ง อินทจกนาคหนึ่ง ทั้ง 5 นี้เป็นล่ามเมือง” (กรมศิลปากร. 2537: 105) เนื้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเทวดาและนาคลงเป็นข้าราชการบริวารและผู้คนพื้นเมืองในท้องถื่น ดังนั้นชนพื้นเมืองเดิมในสุวรรณภูมิจึงเต็มไปด้วยความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์

ดังนั้น “ภูคำพร้าว” จึงเป็นทั้งพื้นที่ที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งภายในและภายนอก เนื่องจากเป็นพื้นที่สาธารณะและอาณาบริเวณพรมแดนที่จุดเชื่อมต่อสำคัญของเมืองหรือรัฐโบราณในภูมิภาค พื้นที่ภูคำพร้าวเป็นที่เชื่อมโยงกันของแม่น้ำหลายสายจึงเป็นจุดศูนย์กลางร่วมกันของพื้นที่ บริเวณนี้จึงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่อุดมมั่งคั่งด้วยแหล่งอาหาร ของป่า จึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อทางการค้าขายของเครือข่ายเมืองหรือรัฐโบราณมาตั้งแต่อดีต เห็นได้จากจดหมายเหตุของชาวยุโรปเมื่อประมาณ พ.ศ. 2184 กล่าวถึง “พ่อค้าลาวสองคน” เดินทางไปขายครั้งขายกำยานที่เมืองปัตตาเวีย (อินโดนีเซีย) โดยไปกับเรือสำเภา

ของท่าน “อาเบนตาสมาน” (Abel Tasman) และพ่อค้าลาวได้ร้องขอต่อผู้สำเร็จราชการฮอลันดาให้ส่งทูตมาติดต่อกับประเทศลาว (สิลา วีระวงส์. 2535 : 118) จึงกล่าวได้ว่าภูมิกำปงมีความสำคัญที่เชื่อมโยงระหว่างลุ่มน้ำโขงตอนบน และตอนล่าง รวมทั้งเวียงคานกลางและอยุธยาซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญในสมัยรัฐโบราณ ตามที่ มาชูฮารากล่าวว่า เครือข่ายทางเศรษฐกิจในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 นั้นมีรูปทรงคล้ายกับสามเหลี่ยม โดยมีขอคบนคือ เมืองหลวงพระบาง ส่วนฐานคือ เมืองคำมั่งซ้ายและเมืองธาตุพนม (มาชูฮารา. 2546 : 80) นอกจากนี้เมืองธาตุพนมหรือบริเวณภูมิกำปงแล้ว ในระยะต่อมายังมีเมืองอื่นที่มีความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจเกิดขึ้นเช่นกัน ดังนั้นที่การเดินทางของท่านวัน วุสตัด็อบ (Van Wuysthoff) พ่อค้าชาวฮอลันดากล่าวถึงความสำคัญของเมืองนคร (เมืองนครพนม ขณะนั้นตั้งอยู่ที่เมืองท่าแขก) ที่มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับภาคกลางของเวียงคานเมื่อปี ค.ศ. 1641 (พ.ศ. 2184) ว่า “มีเส้นทางหนึ่งที่เริ่มจากฝั่งแม่น้ำโขง (เมืองนครพนม) ไปหาประเทศอานาม (เมืองเว้) ซึ่งมีระยะเดิน 22 วัน เชื่อแน่ว่าเป็นถนนซึ่งพวกจีนเขียนบอกไว้ว่าในศตวรรษที่ 7 มีหนทางเส้นหนึ่งจากเมืองวินมาสู่ราชจักรวันตัน (เวียงจันทน์) ซึ่งอยู่ติดกับประเทศกำปูลเจีย (กัมพูชา)” (สิลา วีระวงส์. 2535 : 10) และในตอนอื่นของบันทึกท่านวัน วุสตัด็อบ (Van Wuysthoff) กล่าวอย่างชัดเจนว่า “เดินทางจากโฮฮอาน (ทางใต้ของเมืองเว้) มาถึงนครพนมใช้เวลา 22 วัน” เช่นกัน (มาชูฮารา. 2546: 103)

ส่วนเส้นทางคมนาคมหลักภายในระหว่างธาตุพนมกับเวียงจันทน์นั้นมี 2 เส้นทางสำคัญคือ เส้นทางทางน้ำตามแม่น้ำโขง ซึ่งระหว่างเมืองธาตุพนมกับเวียงจันทน์นั้นไม่มีเกาะแก่งใหญ่แต่อย่างใดจึงทำให้การเดินทางสะดวกและปลอดภัย ส่วนอีกเส้นทางเป็นทางบกจากธาตุพนมผ่านเมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อย หนองคาย และทั้งสองเส้นทางคณะสำรวจชาวฝรั่งเศสนำโดย เอเจียน แอมอนิเย (Etienne Aymonier) เคยใช้เดินทางจากธาตุพนมไปหนองคายเมื่อปลายปี ค.ศ. 1883 (พ.ศ. 2426) (แอมอนิเย. 2539 : 115-134 ; 151-185)

สรุปและอภิปรายผล

ตำนานอุรังคธาตุชี้ให้เห็นพื้นที่ทางกายภาพบริเวณ “ภูมิกำปง” ที่บรรจุพระอุรังคธาตุนั้นเป็นบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางที่บรรจบกันระหว่างแม่น้ำหลายสายคือ แม่น้ำโขงทางทิศเหนือและทิศใต้ ลำน้ำกำทางทิศตะวันตก และลำเซบั้งไฟทางทิศตะวันออก และเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญที่พระยาทั้งหลายมาร่วมประกอบพิธีกรรม จนสร้างภูมิกำปงให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (พระธาตุพนม) ที่เชื่อมโยงกับอำนาจของผู้ปกครองซึ่งอยู่ในสถานะ “พระยา” รวมทั้งผู้คนในแถบบริเวณลุ่มน้ำโขง พระยาทั้ง 5 พระองค์จึงเป็นตัวแทนอำนาจของเมืองทั้ง 5 คือ ศรีโคตรบูร หนองหานหลวง หนองหานน้อย อินทปัฐนคร (เมืองขอมพระนคร) และเมืองจุพนี (เมืองเว้) และยังแสดงให้เห็นเครือข่ายความเชื่อมโยงระหว่างพระยาเมืองอื่นอีกหลายเมือง จึงกล่าวได้ว่า “อุรังคธาตุ” เป็นตำนานสำคัญที่แสดงให้เห็นการสร้างพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ผ่านพื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) และพื้นที่ทางความคิด (Mental Space) ของคนลุ่มน้ำโขงสมัยโบราณ ผ่านการเชื่อมโยงของความเชื่อดั้งเดิม กลุ่มชนดั้งเดิม และเส้นการเดินทางประทับรอยพระพุทธบาท (Place making) เป็นการสร้างภาพตัวแทนความจริง อันเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ภายในของคนลุ่มน้ำโขงสมัยโบราณ สมัยล้านช้าง กระทั่งถึงปัจจุบัน

การอุปมาและการปิดออบมุงพระอุรังคธาตุมีนัยสำคัญทางการเมือง รวมทั้งการทำให้พื้นที่กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ซ้อนทับความเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อสร้างอุบายในการใช้พื้นที่ร่วมกันอย่างเป็นธรรม การวิเคราะห์อุรังคธาตุดังกล่าวข้างต้นทำให้ทราบว่า อุรังคธาตุเป็นตำนานที่สร้างและให้ความหมาย “พื้นที่” (Space) ของลุ่มน้ำโขงอันแสดงให้เห็นข้อมูลหลายด้าน ทั้งสภาพภูมิศาสตร์กายภาพของพื้นที่ต่างๆ ในลุ่มน้ำโขงโดยมีภูผาพราเป็นศูนย์กลาง อีกทั้งยังนำเสนอเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่างๆ ในพื้นที่นี้เพื่อสร้าง/นำเสนอเครือข่ายทางสังคม ผ่านการเดินทางประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า รวมทั้งแสดงให้เห็นเชื่อมโยงว่ากษัตริย์ในตำนานนี้เป็นกษัตริย์ในพงสาวดารลาวที่มีบุญญาธิการ สามารถก่อสร้างอุบมุงและอุปมาพระอุรังคธาตุอันเป็นศูนย์รวมใจของกษัตริย์ ขุนนาง ประชาชน และนาคน อันอาจหมายถึงความเชื่อดั้งเดิมหรือชนเผ่าพื้นเมืองที่มีอำนาจดั้งเดิมในพื้นที่ ดังนั้นอุรังคธาตุจึงเป็นการนำเสนอภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representation of Space) ทั้งพื้นที่ทางกายภาพลุ่มน้ำโขง พื้นที่ทางความคิดภายใน พื้นที่ทางสังคม พื้นที่ทางการเมือง เพื่อสร้าง/นำเสนอความสัมพันธ์ของชนกลุ่มต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับการสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม พื้นที่ทางความคิด และพื้นที่ทางการเมืองผ่านตำนานที่แพร่หลายกันโดยทั่วไป ดังนั้นกล่าวได้ว่า “ตำนานอุรังคธาตุ” มีใช้ด้วยบทที่เป็นพุทธตำนานเท่านั้น หากแต่ดำรงอยู่ในสถานะที่สำคัญคือ เป็นภูมิศาสตร์ตำนานและเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่นำเสนอภาพตัวแทนของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างมาตั้งแต่สมัยโบราณ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2537). **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)**. พิมพ์ครั้งที่สาม. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- เข็มพอน แสงปะทุม. (2008). **ปะหวัดอานาจัก สักโคตตะบอง บุราน**. คำม่วน : โรงพิมพ์คำม่วน.
- ปราณี วงษ์เทศ. (2543). **สังคมและวัฒนธรรมในอุบลราชธานี**. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2537). “บทนำ” ใน **อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม)** (6-9). พิมพ์ครั้งที่สาม. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- โยชิซึกิ มาซุฮารุ. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2548). **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2544). **พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2 : สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- _____. (2546). **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- ลีลา วีระวงส์. สมหมาย เปรมจิตต์. (2539). **ประวัติศาสตร์ลาว**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

แอมอนิเย, เอเจียน. (2539). **บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438**. ทองสมุทรร โดเร และสมหมาย เปรม
จิตต์. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539

Lefebvre, Henri. Translated by Donald Nicholson-Smith. (1991). **The Production of Space**. USA :
Blackwell.